

KANDIDÁTUSI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

**ANTIVIRÁLIS HATÁSÚ NUKLEOZID
ÉS NUKLEOTID ANALÓGOK SZINTÉZISE**

Sági Gyula

Magyar Tudományos Akadémia
Központi Kémiai Kutató Intézete
Budapest
1994

Az értekezés előzményei, célkitűzések

Az MTA Központi Kémiai Kutató Intézete Bioorganikus Kémiai Osztályán több mint két évtizede folynak bázis és cukorrészen módosított nukleozidok és nukleotidok szintézisével és biokémiai vizsgálatával kapcsolatos kutatások. E munka korábbi szakaszában számos új 5-szubsztituált 2'-dezoxiuridin előállítására került sor, amelyek közül a legjobb antiherpetikus aktivitással rendelkező 5-izopropil analóg *Hevizos* néven gyógyszerként is bevezetésre került.

A kismolekulák (nukleozidok) után a 80-as évek elejétől világszerte egyre inkább az ún. "antisense" oligonukleotidok kerültek az érdeklődés középpontjába. Ezek a ~15-25 nukleotidegységből álló, a vírus (vagy onkogén) célszekvenciával komplementer bázisszekvenciájú, módosított oligomerek specifikus módon gátolják a kórokozók szaporodását. 1985-től osztályunkon is nagy intenzitással folyik az ilyen típusú oligomerek szintézise és biokémiai tulajdonságainak tanulmányozása. Ebbe a munkába bekapcsolódva célul tűztük ki olyan új nukleozidok szintézisét, amelyek az említett oligomerek alkotóelemeiként előnyösen befolyásolják azok biológiai aktivitását, másrészt - mint potenciális antivirális ágensek - önmagukban is hatásosak lehetnek.

Értekezésem három fő részre tagolódik: 1, optikailag aktív karbociklusos nukleozidok szintézise, 2, 8-szubsztituált 2'-dezoxiadenozin analógok előállítása, 3, sztereokémiai egységes, módosított dinukleotidok és ezek 3'-aktív foszfitjainak szintézise.

Alkalmazott vizsgálati módszerek

Szintetikus munkám során a modern preparatív szerves kémia makro- és félmikro-módszereit alkalmaztam. A reakciók követésére vékonyrétegkromatográfiás vizsgálatokat használtam.

Egyes intermedierek és végtermékek tisztítása ismert elválasztástechnikai módszerekkel (száraz oszlop flash kromatográfia, gravitációs szilikagél oszlop-kromatográfia) történt.

Új vegyületek szerkezetigazolását modern szerkezetvizsgáló módszerekkel (UV, IR, CD, MS, ^1H , ^{13}C és ^{31}P NMR spektroszkópiával valamint röntgen-diffrakciós analízissel) végeztem.

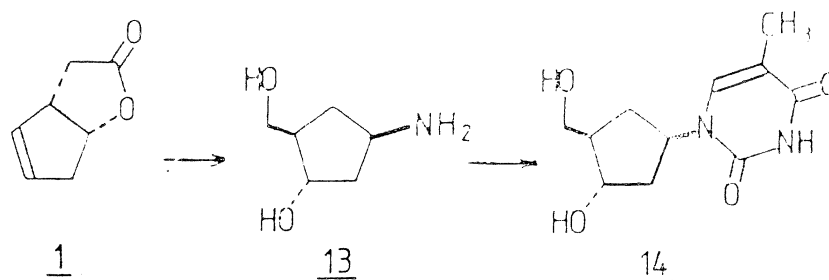
Új tudományos eredmények

1. Optikailag aktív karbociklusos nukleozidok szintézise

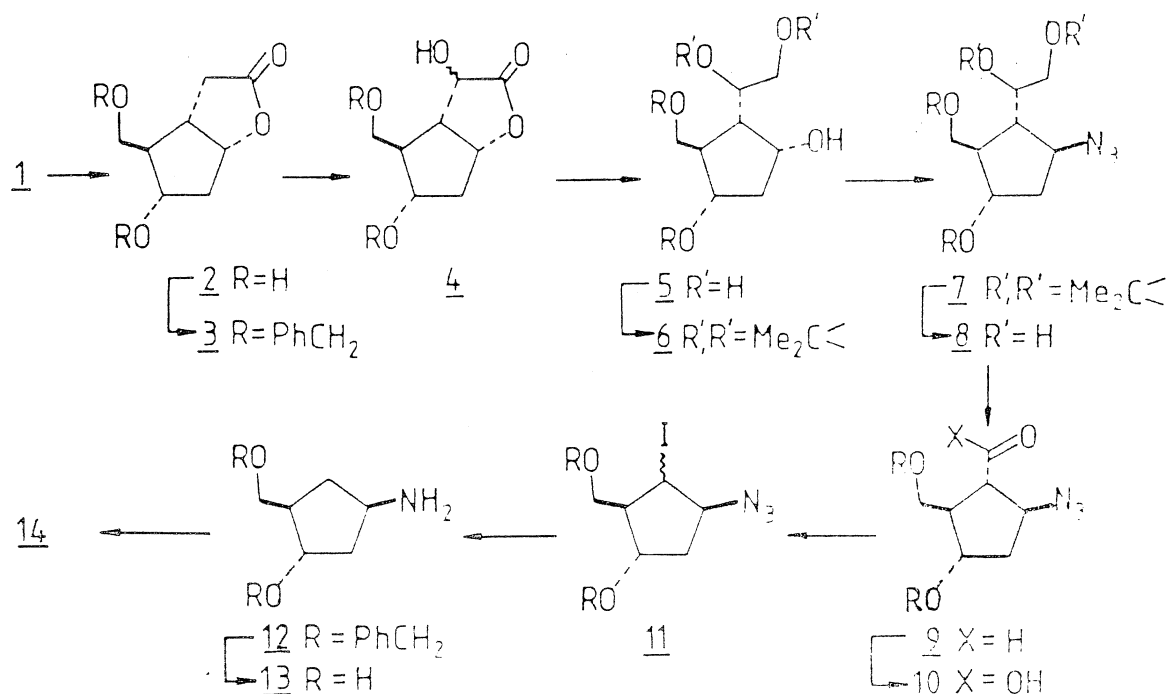
1.1 A (+)-karbociklusos timidin első sztereospecifikus szintézise

A timidin karbociklusos analógja, a (+)-karba-timidin (14) szintézisét a prosztaglandin-kémiából (+)-G-lakton néven ismert telítetlen biciklusos laktonból (1) kiindulva kívántuk megvalósítani. Az 1 laktonból először preparálnunk kellett a (+)-(1R,2S,4R)-4-amino-2-hidroxi-1-ciklopentán-metanolt (13), ami az összes karba-2'-dezoxiribonukleozid szintézisének karbociklusos prekurzora.

Az 1-ből regio- és sztereoszelektív savkatalizált formaldehid addícióval (*Prins reakció*) kaptuk a dihidroxi laktont (2), amelyet a következő lépésben dibenzil éterré (3) alakítottunk át. A 3 hidroxilezése majd a kapott hidroxi-lakton (4) redukív hasítása után jó hozamal izoláltuk az 5 triolt, amelynek vicinális diol funkcióját dioxolán formában (6) védjük. A szabad 4-szekunder hidroxi csopor-

tot ezután inverzióval azidóra cseréltük. Az izopropilidén védőcsoport eltávolítása és a kapott szabad vicinális diol (8) perjodátos hasítása után csaknem kvantitatív hozammal preparáltuk a 9 aldehidet. A 9 krómsavas oxidációja és a kapott karbonsav (10) reakciója jódbenzol diacetát - jód reagenssel a 11 jódvegyület képződéséhez vezet. A 11 tributilónhidrides redukciója után csak ~20%-os hozammal kaptuk a 12 amino-vegyületet, amelynek elsődleges oka egy nemvárt intramolekuláris nukleofil szubsztitúció, amely egy kondenzált aziridin gyűrű kialakulásához vezetett. A 12 debenzilezése után a kívánt amino diol kulcsintermedierhez (13) jutottunk. A 13 acilezése β -metoxi-metakriloil izocianáttal vizes ammóniás gyűrűzárás után ~60%-os bruttó hozammal szolgáltatva a (+)-kibatimidint (14), amely korábban csak racém formában volt ismert.

1.2 A (+)-karba-2'-dezoxiadenozin sztereospecifikus szintézise.

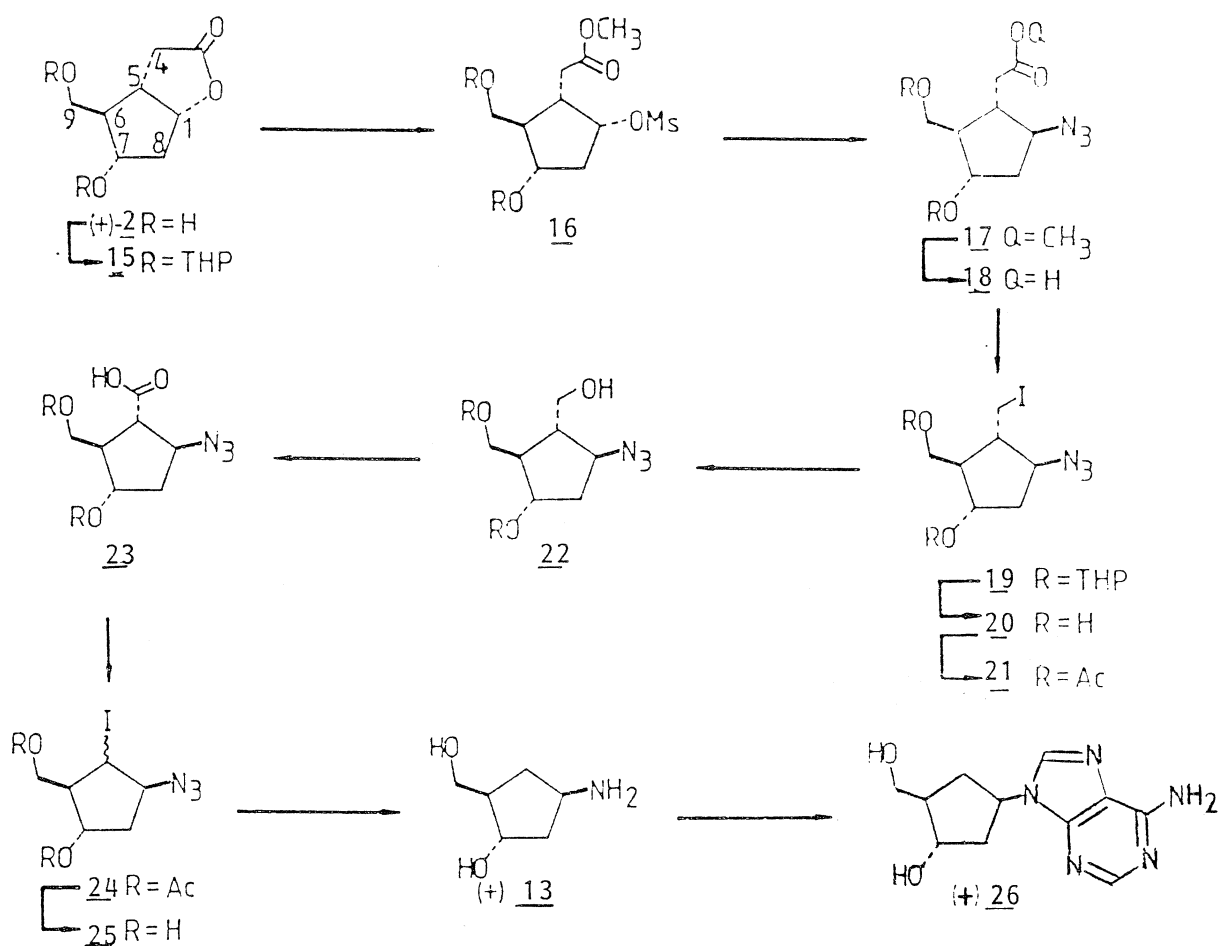
1.2.1 A (+)-(1R,2S,4R)-4-amino-2-hidroxi-1-hidroximetil-ciklopentán (13) javított szintézise.

Az 1→13 átalakítás az 1. fejezetben ismertett módon nagyon alacsony bruttó hozammal szolgáltatta a címben szereplő kulcsvegyületet. Tekintve, hogy a 13 többirányú felhasználása a szóbanforgó prekursor nagyobb mennyiségben történő előállítását tette szükségessé, így célul tűztük ki a teljes szintézis racionalizálását és a bruttó hozam növelését.

Az eredeti szintézis benzil védeése helyett, az első lépésben tetrahidropiraneztük a 2 laktondiolt, majd a laktongyűrű felnyitása és a karbonsav észterestése után a 4-hidroxi csoportot meziláltá (16) alakítottuk, úgy hogy az intermediereket nem izoláltuk. Az azido csoport bevitelét itt meziloxi→azid cserével valósítottuk meg, majd a 17 észter lúgos hidrolízise után kapott szabad karbonsavat (18) a már korábban alkalmazott karboxi→jód cserével a 19 jódmetil vegyületté alakítottuk át. A 19 oxidációja m-klórperbenzoesavval a 2-OTHP csoport nemvárt lehasadását és egy biciklusos termék képződését eredményezte, amelynek szerkezetét és keletkezésének feltételezett mechanizmusát a későbbiekben (1.4. fejezet) részletezzük. Az említett mellékreakció elkerülése céljából a THP védőcsoportokat a második lépésben acetilre cseréltük. Az így kapott diacetil vegyület (21) reakciója m-klórperbenzoesavval számottevő mellékreakció nélkül, ~70%-os hozammal szolgáltatta a 22 hidroximetil intermediert. A 22 oxidációja majd a kapott 23 dekarboxilezése után a 24 jódvegyületek keverékét kaptuk. A *transz* és *cisz* izomerek kromatográfiás elválasztása után csak a, mintegy ötszörös mennyiségű, tiszta *transz* jódvegyületet dezacetileztük. A sztereokémiaileg egységes 25 katalitikus hidrogénezésével ~60%-os termeléssel preparáltuk a kívánt (+)-13-t. Így az előző 11 lépéses szintézis bruttó 1,3%-os hozamát a viszonylag nagy veszteségekkel járó lépések kiküszöbölésével 10,6%-ra javítottuk.

1.2.2. A (+)-karba-2'-deoxiadenozin szintézise

A (+)-13 felhasználásával, ugyancsak elsőként, három lépésben szintetizáltuk a 2'-deoxiadenozin optikailag aktív, karbociklusos analógját (26). Az első lépés a 13 kondenzációja az 5-amino-4,6-diklórpirimiddel. Ezt követte a purin-gyűrűzárás majd az így kapott 6-klór-purin nukleozid ammonolízise a kívánt (+)-karba-2'-deoxiadenozint (26) szolgáltatva.

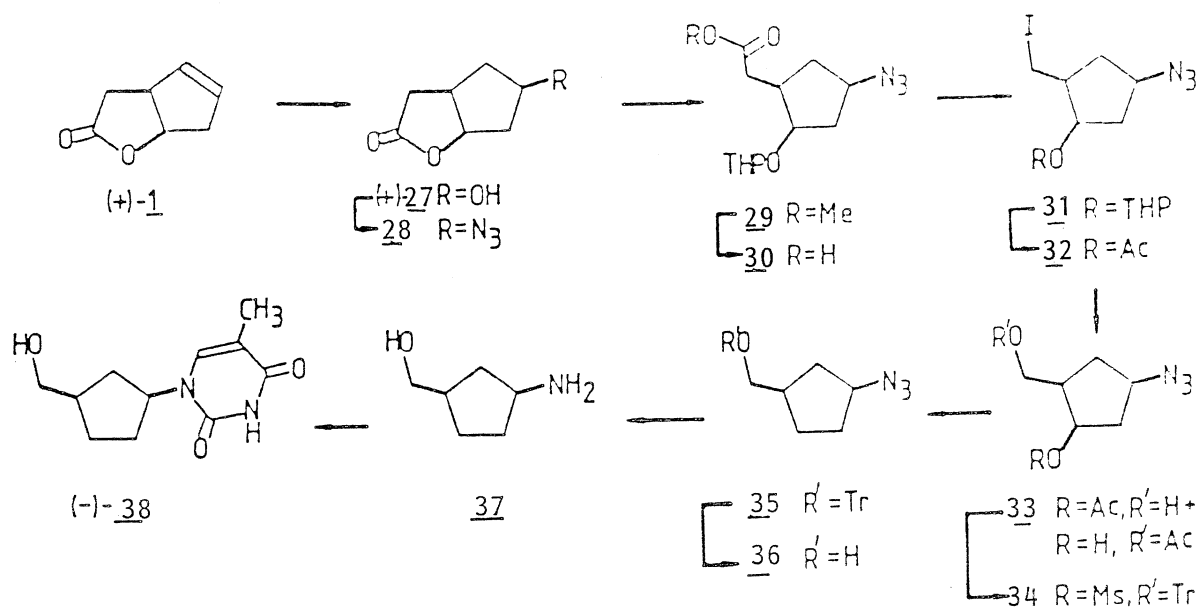

1.3. A (-)-karbociklusos 2',3'-dideoximitidin szintézise

A (+)-G-laktonból (1) kiindulva előállítottuk a 2',3'-dideoximitidin karbociklusos analógját, amely a természetes nukleozidok dideoxi analógjainak

figyelemreméltó anti-HIV aktivitása alapján potenciális antiretrovirális szernek tekinthető.

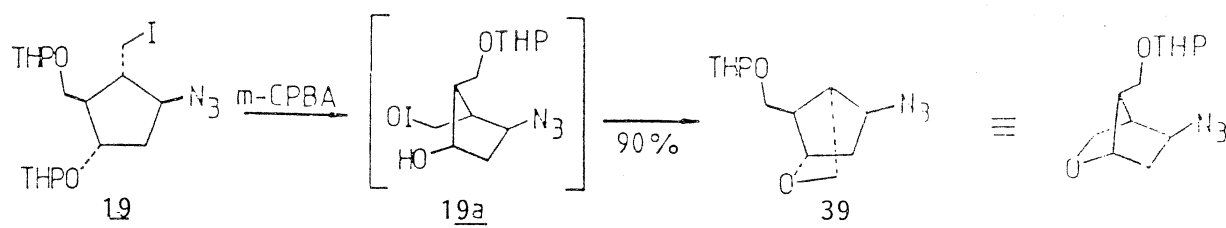
A szintézis kulcslépése a $\text{Hg}(\text{OAc})_2$ nagyfokú régió- és sztereoselektivitással lejátszódó addíciója a 1 kettős kötésére. Az acetoximerkuri csoport redukzív eliminációja és az egyidejűleg végbemenő dezacetileződés után a 27 hidroxilaktonhoz jutottunk, amelyből kétszeres inverzióval az eredeti OH-val azonos térállású azido-laktont (28) kaptunk. A laktongyűrű felnyitása, a szekunder OH csoport THP védeése és a szokásos jódos dekarboxilezés után a 31 jódmetil vegyülethez jutottunk. A m-klórperbenzoesavas jód→hidroxici cseréje előtt ez esetben is célszerű volt a savérzékeny THP védőcsoport lecserélése acetilre. A primer OH csoport kialakítása után acetil-vándorlást figyeltünk meg, ami azonban a további átalakításokat nem befolyásolta. A teljes dezacetilezés és a primer OH tritilezése után az eliminálandó 2-OH-t mezileztük. Az így kapott védett azido-diol (34) detritilezése, majd a meziloxi csoport két lépésben lejátszódó redukzív eliminációja, végül az azido csoport redukciója után sztereokémiaileg egységes 4-amino-ciklopentán-metanolhoz (37) jutottunk. Ebből az 1.1. fejezetben leírt módon, két lépésben preparáltuk a (-)-carba-2',3'-didezoxitimidint (38).

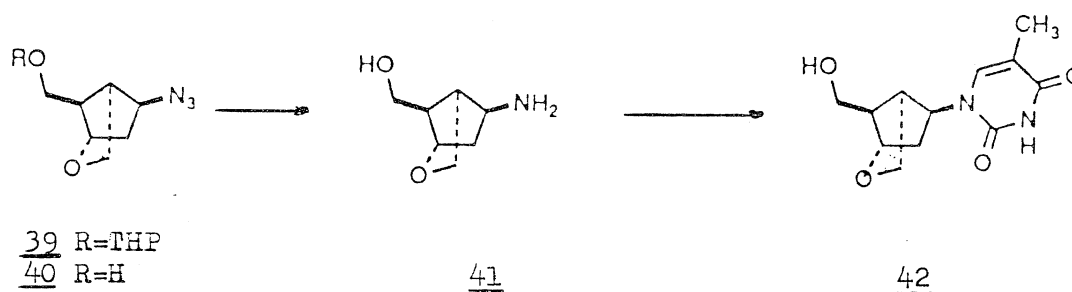
1.4. Ciklopentán részen módosított karbociklusos timin nukleozidok szintézise

Az előző fejezetekben szereplő 19 és 33 intermedierekből kiindulva négy további optikailag aktív, karbociklusos timin nukleozidot állítottunk elő.

1.4.1. A 19 m-klórperbenzoesavas oxidációja a várt 22 helyett a 19a intermediereen keresztül csaknem kvantitatív hozammal szolgáltatta a 39 diszubsztituált 2-oxabicyklo[2.2.1]heptánt

A 39 felhasználásával három lépésben állítottuk elő a (+)-karba-3'-O,6'-metilén-timidint (42).

1.4.2. A 19 jódmetil vegyületet NaBH_4 -del redukálva az 5-metil analóg (43) ~60%-os termeléssel preparálható. A védőcsoportok eltávolítása és az azido funkció redukciója után kapott amin-prekursor (45) acilezésével az eddigiekkel azonos módon állítottuk elő a (+)-(6'S)-karba-6'-metil-timidint (46).

tritilezése után a karbociklusos (+)-2',3'-O-anhidro-timidint (53) izoláltuk az utolsó két lépésre számított igen jó hozammal.

2. 8-Szubsztituált 2'-dezoxiadenozin analógok szintézise

2.1 8-(1-alkin-1-il)-2'-dezoxiadenozinok előállítása

A 2'-dezoxiadenozinokból könnyen preparálható 8-brómvegyület (54) és különböző terminális alkinok palládium-katalizálta kapcsolásával négy, új 8-alkinil-dA analógot (55, 56, 57, 58) állítottunk elő. Tapasztalataink szerint a 3',5'-szabad 54-ből kiindulva a kapcsolások főként a hosszabb szénláncú származékok (57 és 58) esetében eredményeztek magas (80 -90%-os) kitermelést.

2.2. (Z)-8-(1-alken-1-il)-2'-dezoxiadenozinok előállítása

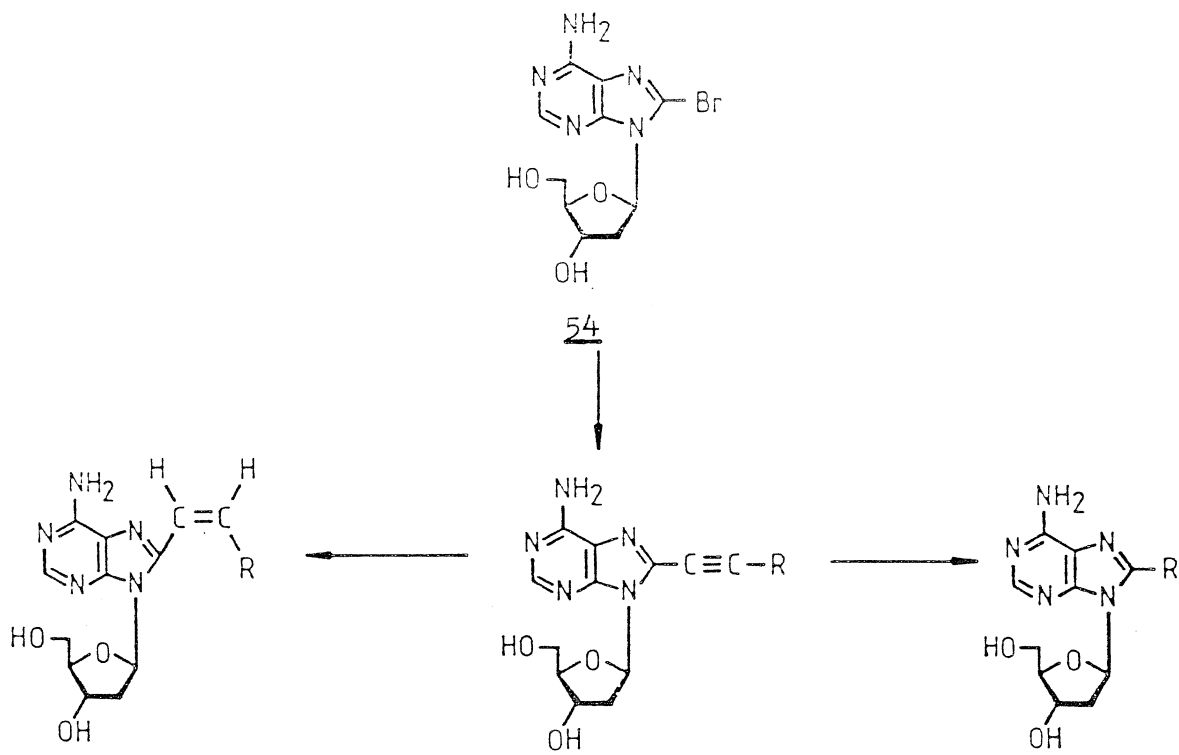
Az 56, 57 és 58 alkinil vegyületek Lindlar katalizátor jelenlétében végrehajtott katalitikus hidrogénezése a megfelelő *cisz* alkenil származékok (59, 60 és 61) mint domináns főtermékek képződéséhez vezetett.

A 60 és 61 Z-alkenil származékok a ^1H NMR spektrumok szerint 4 ill. 7% *transz* izomert is tartalmaztak, míg az 59 teljesen tisztának bizonyult. Ugyanakkor az 59 oszlopkromatográfiás tisztítása során 14% 8-propil-dA-t (63) is izoláltunk, ami arra utal, hogy az oldallánc hosszának csökkenésével a kettős kötés telítése is könnyebbé válik.

2.3. 8-Alkil-2'-dezoxiadenozinok előállítása

Az alkinilvegyületek 10%-os Pd-C jelenlétében, atmoszférikus nyomáson végrehajtott hidrogénezésével a megfelelő 8-n-alkil származékokhoz (62, 63, 64 és 65) jutottunk. A hozam minden esetben gyakorlatilag kvantitatív volt. Az álta-

lunk alkalmazott módszer, amely lehetővé teszi tetszőleges lánchosszúságú alkenil- és alkil-purin nukleozidok előállítását, különösen a 4 C-atomosnál hosszabb oldalláncú analógok szintézisének előnyös, mivel ezeknél a lehetséges alternatív módszerek (mint trialkilaluminium vagy tetraalkilón reagensek) alkalmazása igen nagy nehézségekkel járna.

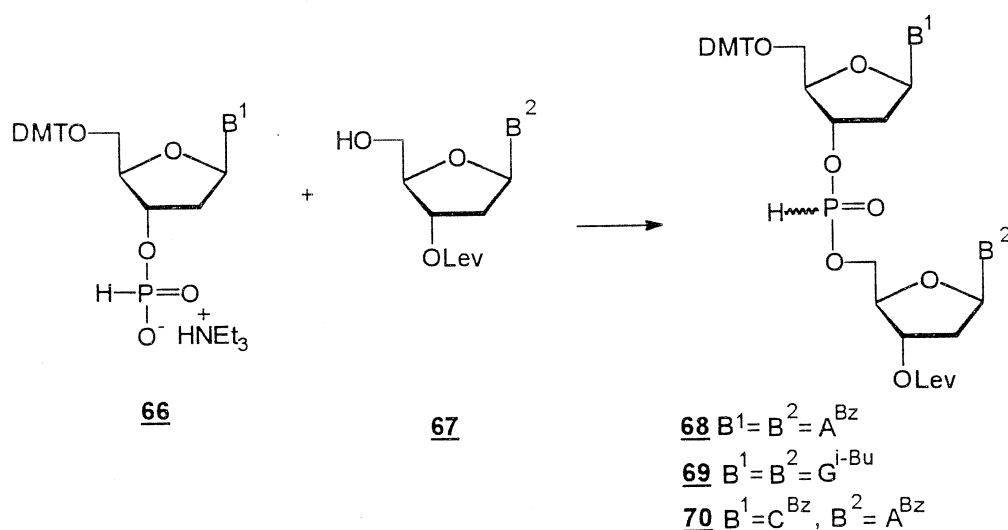
	<u>R</u>		<u>R</u>		<u>R'</u>
<u>59</u>	CH ₃	<u>55</u>	H	<u>62</u>	C ₂ H ₅
<u>60</u>	n · C ₃ H ₇	<u>56</u>	CH ₃	<u>63</u>	n · C ₃ H ₇
<u>61</u>	n · C ₅ H ₁₁	<u>57</u>	n · C ₃ H ₇	<u>64</u>	n · C ₅ H ₁₁
		<u>58</u>	n · C ₅ H ₁₁	<u>65</u>	n · C ₇ H ₁₅

3. Foszfátrészen módosított dinukleotidok és ezek aktív 3'-foszfitjainak szintézise

Antisense oligomerekbe történő beépítés céljából célul tűztük ki foszfor-sztereokémiaailag egységes foszfát-módosított dinukleotidok szintézisét.

3.1. Dinukleozid H-foszfónátok előállítása és kémiai stabilitásának vizsgálata

Bázis védett 5'-O-dimetoxitritil-nukleozid-3'-H-foszfónátok (66) és 3'-O-levulinil-nukleozidok (67) pivaloilklorid katalizálta kondenzációjával három dinukleozid-H-foszfónátot állítottunk elő P-diasztereomerkeverék formában.

A 68 és 69 diasztereomerkeverékek oszlopkromatográfiai szétválasztása során megállapítottuk, hogy a H-foszfónát-diaszterek a 66 monészterektől eltérően alkohol és bázis jelenlétében bázis-katalizálta átésztereződést szenvednek, aminek következtében mindkét H-foszfónát-diaszter-kötés gyakorlatilag azonos mértékben felhasad. Ezt bizonyítja, hogy kromatográfia után a kiindulási 67 és 66 defoszforileződött bomlástermékét közel azonos mennyiségben izoláltuk.

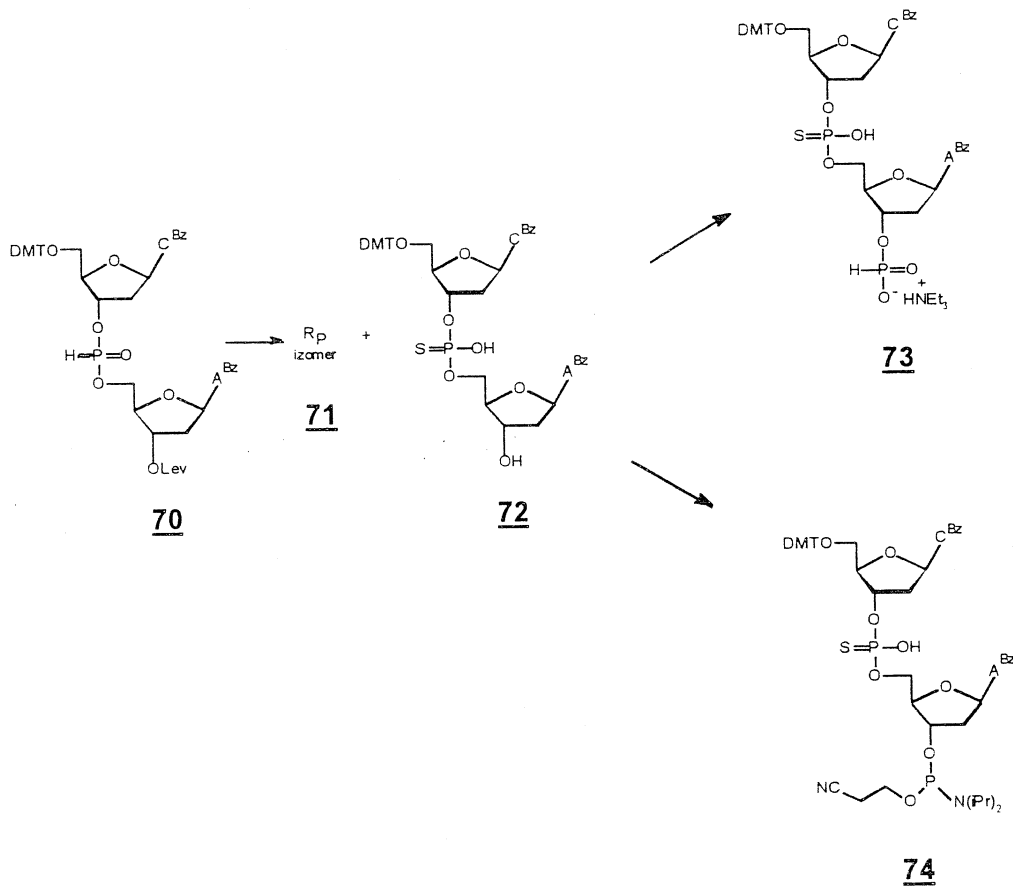
3.2. Dinukleozid foszforotioátok aktív 3'-foszfitjainak szintézise

A 70 P-diasztereomerkeverék kénezése és delevulinilezése, majd az R_P és S_P izomerek kromatográfiai szétválasztása után csaknem kvantitatív termeléssel kaptuk a 71 és 72 sztereokémiaiilag egységes, 3'-szabad dinukleozid foszforotioátokat.

A 72-t *tris*-(1,2,4-triazol-1-il)-foszfínnal reagáltatva azt találtuk, hogy a reakció egyirányú és a kívánt P-tioát-dimer-3'-H-foszfónát (73) képződéséhez vezet.

A 72 reakciója *bisz*-(diizopropilamino)- β -cianoetil-foszfíttal ugyancsak egyértelműen a várt dinukleotid-3'-(diizopropilamino- β -cianoetil)-foszfit (74) képződését eredményezi.

Az előbbi két kísérlettel igazoltuk, hogy az oligomerek szintéziséhez felhasználható 73 és 74 aktív foszfitok a tiofoszfát részen védetlen dinukleotidokból is előállíthatók, mivel a foszfitilező reagensek kizárólag a 3'-OH csoporttal reagálnak.

Az eredmények gyakorlati jelentősége

A szintetizált új karbociklusos és 8-szubsztituált purin nukleozidok antivirális aktivitásának vizsgálata minden esetben megtörtént. Közülük a (+)-karba-timidin és dezoxiadenozin valamint a 8-heptinil-dezoxiadenozin bizonyult hatásosnak néhány humán herpeszvírus törzssel szemben.

A sztereokémiailag egységes foszforotioát dinukleotidok beépítése - a korábbi vizsgálatok alapján igen jelentős - anti-HIV aktivitással rendelkező oligomerbe, várhatólag tovább növeli annak biológiai hatékonyságát.

PUBLIKÁCIÓJEGYZÉK

- 1.) J. Béres, Gy. Sági, W.G. Bentrude, J. Balzarini, E. De Clercq and L. Ötvös:
Synthesis and antitumor and antiviral properties of 5-halo and 5-(trifluoromethyl)-2'-deoxyuridine 3',5'-cyclic monophosphates and neutral triesters.
J. Med. Chem. 29, 1243-1249 (1986)
- 2.) J. Béres, Gy. Sági, E. Baitz-Gács, I. Tömösközi and L. Ötvös:
Stereospecific synthesis of (+)-carbocyclic 2'-deoxyadenosine. An improved procedure for the preparation of (+)-(1R,2S,4R)-4-amino-2-hydroxy-1-hydroxy-methylcyclopentane.
Tetrahedron Lett. 44, 6207-6216 (1988)
- 3.) J. Béres, Gy. Sági, E. Baitz-Gács, I. Tömösközi, L. Gruber and L. Ötvös:
Synthetic Studies Towards (-)-Carba-3'-Deoxy-3'-Fluorothymidine.
Tetrahedron 45, 6271-6280 (1989)
- 4.) J. Sági, J. Szécsi, A. Szemző, Gy. Sági, L. Ötvös:
Carbocyclic analogues of dTTP and UTP: properties in polymerase enzyme-catalyzed reactions.
Nucleic Acids Res. Symp. Ser. 18, 131-135 (1987)
- 5.) L. Ötvös, J. Béres, Gy. Sági, I. Tömösközi, L. Gruber:
The first stereospecific synthesis of (+)-(1R-2S,4R)-4-amino-2-hydroxy-1-cyclopentanemethanol and (+)-carbocyclic thymidine
Tetrahedron Lett. 28, 6381-6384 (1987)

- 6.) J. Béres, Gy. Sági, I. Tömösközi, L. Gruber, E. Gulácsi, L. Ötvös:
Stereospecific Synthesis of (-) Carbocyclic 2',3'-dideoxythymidine, a Potential Anti-AIDS Agent.
Tetrahedron Lett. 29, 2681-2684 (1988)
- 7.) A. Kálmán, T. Koritsánszky, J. Béres, Gy. Sági:
Crystal and Molecular Structure of (+)-Carba-thymidine.
Nucleosides Nucleotides 9, 235-243 (1990)
- 8.) J. Béres, Gy. Sági, I. Tömösközi, L. Gruber, Baitz-Gács E., L. Ötvös, De Clercq E.:
Stereospecific Synthesis and Antiviral Properties of Different Enantiomerically Pure Carbocyclic 2'-Deoxyribonucleoside Analogues Derived from Common Chiral Pools: (+)-(1R,5S) and (-)-(1S,5R)-2-Oxabicyclo (3,3,0)octe-6-en-3-one.
J. Med. Chem. 33, 1353-1359 (1990)
- 9.) K. Szűcs, Gy. Sági, Gy. Vereb:
Effect of Some New cAMP Analogs on cAMP-dependent Protein Kinase Isoenzymes.
Int. J. Biochem. 24, 915-921 (1992)
- 10.) Gy. Sági, K. Szűcs, Gy. Vereb, L. Ötvös:
Synthesis and Enzymatic Activity of Some New Purine Ring System Analogues of Adenosine 3',5'-Cyclic Monophosphate.
J. Med. Chem. 35, 4549-4556 (1992)
- 11.) J. Sági, A. Szemző, K. Ébinger, A. Szabolcs, Gy. Sági, É. Ruff, L. Ötvös:
Base-modified Oligodeoxynucleotides. I. Effect of 5-Alkyl, 5-(1-Alkenyl) and 5-(1-Alkynyl) Substitution of the Pyrimidines on Duplex Stability and Hydrophobicity.
Tetrahedron Lett. 34, 2191-2194 (1993)
- 12.) Gy. Sági, L. Ötvös, S. Ikeda, G. Andrei, R. Snoeck, E. De Clercq:
Synthesis and Antiviral Activities of 8-Alkynyl-, 8-Alkenyl- and 8-Alkyl-2'-Deoxy-adenosine Analogues.
J. Med. Chem. közlésre elfogadva.

SZABADALOM

Ötvös L., Sági J., Szemző A., Sági Gy., Szabolcs A., Ruff É., Ébinger K., Tüdös H., Fellegvári I.:
Gyógyszercélú felhasználásra alkalmas 5-alkil, 5-(1-alkenil) és 5-(1-alkinil)-pirimidin bázisokat tartalmazó 2'-dezoxi-oligonukleotidok.
Magyar szabadalom P 93-00174.

ELŐADÁSOK ÉS POSZTEREK

- 1.) Sági Gy., Ötvös L.:
Purin-vázanalóg ribofuranozidok szintézise új ribozilező ágensek felhasználásával.
MKE Kémiai Előadói Napok, VII. Tudományos Szimpózium, Szeged, 1984, Abstr. p. 41.
- 2.) Rákóczy P., Sági Gy., Ötvös L.:
Természetes purin-dezoxiribonukleozidok antipódjainak szintézise.
MKE Vegyészkonferencia, Pécs, 1985, Abstr. p. 269.
- 3.) Sági J., Szemző A., Szécsi J., Sági Gy., Ötvös L.:
Carbocyclic analogues of dTTP and UTP: substrate properties in polymerase enzyme reactions.
Antiviral Drug Development: a Multidisciplinary Approach, NATO Advanced Study Institute, FEBS Advanced Course, Il Ciocco, Italy, 1987.
- 4.) Béres J., Tömösközi I., Gruber L., Sági Gy., Ötvös L.:
Ciklopentilamin származékok szintézise.
MKE Vegyészkonferencia, Debrecen, 1987, Abstr. p. 118.
- 5.) Béres J., Sági Gy., Tömösközi I., Gruber L., Ötvös L.:
Stereospecific synthesis of enantiomerically pure carbocyclic analogues of nucleosides.
7th IUPAC Conference on Organic Synthesis, Nancy, France, 1988.
- 6.) Szemző A., Sági J., Sági Gy., Ötvös L.:
Solid-phase synthesis and bio-organic properties of (+)-carbocyclic-(dT)₁₀
5th FECHM Conference on Heterocycles in Bio-organic Chemistry,
Bechyne, Czechoslovakia, 1988, Abstr. p. 9.
- 7.) Sági Gy., Ötvös L.:
2'-Deoxygenation Among Carbocyclic Pyrimidine Nucleosides.
F.E.C.H. 5th International Conference on Chemistry and Biotechnology of Biologically Active Natural Products.
Varna, Bulgaria, 1989, Abstr. p. 3, 328-331.
- 8.) Béres J., Sági Gy., Tömösközi I., Gruber L., Ötvös L.:
Optikailag aktív karbociklusos nukleozidok szintézise.
MKE Vegyészkonferencia, Szombathely, 1989, Abstr. p. 75.
- 9.) Szűcs K., Sági Gy., Vereb Gy.:
Effect on cAMP-analogues on cAMP-dependent Protein Kinase Isoenzymes.
20th Meeting of FEBS, Budapest, 1990.